

ZAPISKI

ANDREAS DIVUS IZ KOPRA — PREVAJALEC HOMERJA

Malo komu je znano, da je bil eden prvih, ki so v novem veku prevajali Homerja in Evropi odkrivali njegovo poezijo, doma iz naših krajev. Podpisoval se je kot *Andreas Divus*, po rodu pa je bil Istrijan, doma iz Kopra, na kar kaže že njegov stalni pridevek *Iustinopolitanus*. Sicer pa premoremo o njem le malo otipljivih podatkov: ni nam znana letnica njegovega rojstva ne leto in kraj smrti. Tudi ne vemo, kar bi nas najbolj zanimalo, ali je bil po rodu Slovenec ali Italijan. Če je bil slovenskega rodu, tedaj bi utegnil biti *Divus* po šegi tedanjih humanistov latiniziran slovenski priimek *Dev* ali *Božič*. Takšno domnevo je že na začetku tega stoletja izrazil E. Teza,¹ toda po robu se ji je postavil B. Ziliotto, češ da »v Kopru ni nikoli živel niti en sam Božič (*Boxich*), medtem ko so arhivski papirji polni *Divov*.«² Ne vem, koliko so Ziliotta pri tej njegovi apodiktični trditvi vodili čisto znanstveni nagibi. Priznam, da sam teh podatkov nisem preverjal na samem kraju, zato tudi ne vem, koliko je *Divov* v koprskih arhivih. Po rodovniku svojih lastnih prednikov pa vem, da je priimek »Božič« na slovenskem Primorskem zelo razširjen.

Ker nam *Divus* sam ni zapustil nobenega namiga o svojem narodnostnem izviru, lahko o vsem tem samo ugibamo, zanimivo pa je, da ni ničesar zapisal v italijanskem jeziku. Zanesljivo vemo o njem samo to, da je bil sodobnik in prijatelj koprskega škofa Petra Pavla Vergija mlajšega (1498 do 1565), znanega Trubarjevega sodelavca. Poleg tega srečamo med njegovimi prijatelji ali zaščitniki še imena vplivnega kardinala Aleksandra Farnese, slovitega pravnika Otoniella Vida in padovanskega škofa Alvisa Pisana.

Divovo življenjsko delo, kolikor nam je znano, obsega prevode treh ali štirih grških pesnikov v latinščino: Homerja, Aristofana, Teokrita in morda tudi Hesioda. Najpomembnejši med temi je prevod celotne Iliade in Odiseje, ki je bil prvič objavljen v Benetkah 1537, nato pa velikokrat ponatisnjen. Tako je že 1538 izšel ponatis v Parizu, 1540 v Salignacu v Franciji; nato je humanist Giphanius *Divov* prevod popravil in ponatisnil 1564, to izdajo pa je spet izboljšal Sebastiano Castiglione in jo ponatisnil 1567 v Baslu. Naslednja izboljšana izdaja, ki jo je oskrbel Spondanus, je izšla prav tako v Baslu 1583. Ponovno se je *Divovega* prevoda lotil Henricus Stephanus, eden največjih grecistov vseh časov, in ga izdal 1588 v Genèvi; in za njim je *Divov* prevod popravljjal še Emilio Porto (1609).³ Zdi se, da je bil *Divov* prevod dolgo časa sploh edini latinski prevod obeh Homerjevih pesnitev v celoti, zato so ga pogosto ponatiskovali tudi še v prvi polovici XVII. stoletja, zlasti v raznih dvojezičnih (grško-latinskih) izdajah Homerja, vse do leta 1656, ko je v Amsterdamu izšla verjetno zadnja takšna izdaja z *Divovim* latinskim prevodom. To izdajo je pripravil Cornelius Schrevelius, skritiziral pa jo je —

¹ E. Teza, *Quale era il casato di Andrea Divo, vecchio traduttore di Aristofane?* (Rivista di storia antica, N. S. VIII, Padova 1903, 85—98), 87: »E perché, nelle regioni vicine all'Istria, i Boz'ic'i non mancarono, e forse non mancano, è a domandare se il... traduttore di Aristofane sia veramente un Andrea Boz'ic'.«

² B. Ziliotto, *La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria (Trieste 1913)*, 125 op. 1.

³ Podatke o najstarejših izdajah *Divovega* prevoda Homerja povzemam deloma po G. R. Carliju, *Opere* vol. XVI (Milano 1784), 17, deloma sem jih sam preverjal po raznih italijanskih knjižnicah.

ravno zaradi dodanega Divovega prevoda — Meric Casaubonus, sin slovečega nizozemskega filologa Isaaca Casaubona, v oceni *De nupera Homeri editione Lugduno Batavica*. Posledica je bila, da je Andreas Divus s svojim latinskim prevodom Homerja sčasoma zatonil v pozabo.

Casaubonova kritika je bila upravičena, kajti Divov prevod je bil vse prej kot poetičen: v njem ni ostala več »sled sence zarje«⁴ Homerjeve gloriije, prevod je bil ne le prozen, ampak vseskozi tudi prozaičen in strogo dobeseden: največkrat niti vrstnega reda Homerjevih besed ni spremenil. Poleg tega je zagrešil vrsto slovničnih napak, večkrat je kršil tudi temeljna pravila latinske sintakse.⁴ Zaradi teh trdot in napak so Diva grajali tudi drugi in izrekli o njem nekaj zelo trdih sodb: Giuseppe Fabiani je njegov prevod označil kot »misericordabile e puerile«,⁵ B. Ziliotto primerja njegovo presajanje grških stavkov v latinščino Prokrustovi postelji.⁶

Toda te pomanjkljivosti nekoliko odtehta okoliščina, da je bil Divus v marsičem pionir, ki je moral orati ledino: ni se mogel nasloniti ne na dobre latinske prevode iz prejšnjega obdobja,⁷ niti ni mogel primerjati svojega prevoda z morebitnimi prevodi Homerja v moderne jezike, iz preprostega razloga, ker takšnih prevodov tedaj sploh še ni bilo. Poleg tega pa Divus sam v predgovoru svoj latinski prevod izrecno označuje zgolj kot nekakšno skico, kot črno-belo reprodukcijo, v kateri je izgubljeno vse bogastvo izvornikovih barv. In navsezadnje latinski slovnični napak ni zagrešil zaradi neznanja latinske slovnice, ampak zgolj iz svoje neomajne zvestobe do Homerja, ki se mu ni maral izneveriti tudi v najmanjših podrobnostih, tako da je npr. v latinskem prevodu obdržal celo homersko rekcijo posameznih glagolov.

Tudi drugi Divovi prevodi so doživeli več ponatisov. Prevod enajstih Aristofanovih komedij je najprej izšel 1538 v Benetkah, ponatis 1548 prav tam, ter še dva ponatisa v Baslu (1542, 1552). Ponatiskovali pa so prevod Aristofana verjetno tudi pozneje. Tako je npr. še 1625 izšla v Leydenu grško-latinska izdaja Aristofana, ki jo je oskrbel Odoardus Bisetus in ki vsebuje poleg drugih latinskih prevodov posameznih Aristofanovih komedij tudi tri Divove (*Aves*, *Concionatrices*, *Cerealia celebrantes*). Prevod Teokritovih Idil — menda je to sploh prvi prevod Teokrita v latinščino — je izšel 1539 v Benetkah in bil ponatisnjen 1554 v Baslu. Prevoda Hesioda pa nisem mogel zaslediti nikjer, čeprav ga Divus omenja v posvetilu k svojemu prevodu Homerja (*sublimia magni Hesiodi scripta*); morda mu je obležal v rokopisu. Tudi tem prevodom so očitali razne pomanjkljivosti; neki Ménage je npr. o Divu celo zapisal, »qu' il était très ignorant en grec et en latin«.⁸

Toda ta trditve je očitno pretirana. Divu je mogoče očitati vse prej kot neznanje latinščine. Njegova posvetila k posameznim prevodom — to pa so edina izvirna besedila, ki so nam od njega ohranjena — so napisana v elegantnih in vzornih ciceronskih periodah.

Tako je npr. k prevodu Homerja napisal dve posvetili. Prvo je v latinski prozi in naslovljeno na koprskega škofa Petra Pavla Vergerija. V začetnem delu posvetila, ki nekoliko spominja na Salustijev proemij k »Vojni z Jugurto«, razpravlja o nesmrtnosti, ki jo človek doseže s svojimi duhovnimi stvaritvami. Nato razkriva nagibe, iz katerih se je lotil prevajanja grških pesnikov: hotel je po svojih najboljših močeh »pomagati njim, ki se ukvarjajo s študijem lepih umetnosti«. Svoje delo je opravljal z veliko vztrajnostjo, pa tudi »z

⁴ Divove prestopke zoper pravila latinske slovnice je zbral in sistematično pretresel G. Babuder, *Di alcuni Istriani cultori delle lettere classiche del 1400 in poi, ed in particolare dell' Iliade di Andrea Divo Giustinopolitano*. Atti dell' I. R. Ginnasio superiore di Capodistria (1865).

⁵ Prim. Argelati, *Biblioteca degli Volgaritazzori IV* (1767), 231.

⁶ B. Ziliotto, o. c., 124.

⁷ Pred Divom so znani le prevodi posameznih spevov Homerja. Najobsežnejši iz tega obdobja je prevod Lorenza Valla, ki obsega šestnajst spevov Iliade, kot najbolj poetična pa velja prepesnitev odlomkov iz šestega speva Iliade izpod peresa hrvaško-madžarskega humanista Ivana Česmičkovega (*Janus Pannonius*).

⁸ Citirano po Michaudu, *Biographie universelle*, 2e éd., T. II (Paris s. a. = 1882), 109.

ANDREAE DIVI IUSTINOPO-
litani in Homeri translationem ad Clarissimum
uirum Petrum Paulum Vergerium, ci-
uem Iustinopolitanum, eiusdemq;
urbis Episcopum honoratiss-
imum, Praefatio.

VE M A D M O D V M, San-
ctissime, ac doctissime uir, summa
semper eos laude, summaq; prae-
dicatione extollendos iudicavi, qui
suae omnes cogitationes eo diri-
gunt, idq; unum studiose agunt, ut
sui nominis memoriae aduersus temporis iniuriam uir-
tutis praesidio tueantur: sic, qui prauis cupiditatibus
dedit uoluptatibusq; blanditijs capti, ac delinuti, nihil aliud
nisi praesentia considerant, posteritatis nullam curam
gerunt omni sane contumelia insectandos, neq; magis
hominum, quam pecudum numero habendos esse duxi.
Quid enim non dicam turpius, sed flagitiosius esse potest,
quam hanc aciem ingenij, traditam nobis a natura ad
prestantissimarum rerum contemplationem, ita praestringi
sinere inanissimis splendoris insignibus, ut ea deinde
lucem, quae uerissima est, quaeq; uirtutis est propria, in-
tueri nulla ratione possit? Praeclara ad decus, et ad lau-
dem instrumenta habemus, animum et ingenium: sed
his abutimur ad deteriora: et appetitui magis, quam
rationi parentes quae turpia sunt, laudabilia credimus,
itemq; turpia, quae laudabilia. Veteres autem illi siue
philosophi, siue ciuitatum rectores, qui etsi iam pridem

A ii

veliko izgubo svojega premoženja» (magna rei familiaris iactura). V nadaljevanju opredeljuje značilnosti svojega prevoda in ugotavlja, da »ni opustil ničesar ali prav malo tega, kar sodi k posebnosti ali jasnosti besed«. Hkrati se že vnaprej zavaruje pred morebitnimi kritiki, ki mu bodo očitali, da je marsikaj izrazil v latinščini manj elegantno: »Predvsem ni bil moj namen, da bi razkazoval lepote in mikavnosti latinskega jezika, temveč da bi kar najzvesteje izrazil poteze Homerja in drugih pesnikov, katerih dela sem tu hkrati z njim zaobjel, ne da bi jih olepševal z barvami ali krasil s škrlatom; hotel sem samo potegniti njihovo podobo in jo tako rekoč s črtami oglja upodobiti v skladu z resničnostjo.« Nato navaja še nekaj drugih argumentov v prid svojemu prevodu, nazadnje pa se obrača neposredno na Petra Pavla Vergerija. Ta del posvetilá utegne biti še posebno zanimiv za raziskovalce naše kulturne preteklosti, saj lepo osvetljuje Vergerijev lik in posamezne postaje njegove življenjske poti, hkrati pa nakazuje širok krog humanističnih interesov koprškega škofa in njegovega kroga, se pravi tistega kroga, ki se je

pozneje dotaknil tudi slovstvene dejavnosti našega Primoža Trubarja; zato naj sklepni del posvetila prevedem v celoti:

Tebe, preslavni VERGERIJ, čigar značaj in učenost sem vedno občudoval čez vse, sem izbral kot edinega od vseh in tvojemu imenu želim posvetiti te sadove svojega duha. Tega nisem storil zato, ker bi bil mislil, da lahko ti s posvetitvijo mojih spisov še bolj zasloviš (saj si že tako poln vse hvale, da tvojemu slovesu ni mogoče ničesar več dodati), temveč da bi čez mene in čez moje spomenike, ki bi sami po sebi morda ostali precej v temi, z napisom tvojega imena razlil nekakšno luč in svetlobo.

Kje je človek, ki bi se mogel s tabo upravičeno primerjati v vsakršni slavi? V Benetkah si živel tako, da so te vsi ljubili, večina pa tudi častila in spoštovala. Vendar si se, podžgan od želje po večji slavi, hotel preseliti v Rim, kjer bi bili darovi tvoje nadarjenosti, da se tako izrazim, vidni v bolj obiskanim gledališču. In ko si prišel v Rim, si že čez nekaj dni postal tako zaupen prijatelj papežu Klementu VII in si si pridobil naklonjenost tega tako velikega in dobrohotnega moža, da ti je sam od sebe zaupal ugledno poslanstvo k nepremagljivemu kralju Ferdinandu, kar je poprej odrekel mnogim, ki so se za to potegovali. Kaj naj rečem, kako je v tej dolžnosti vzblestela luč tvoje razumnosti in preudarnosti? Bog mi je priča, v tistem delu sveta ni človeka, ki te ne bi z najvišjimi in s popolnoma iskrenimi hvalnicami povzdigoval do neba in te skrbno in sveto ohranil v svojem spominu. Ko pa je papež Klement umrl, si na pismeni poziv papeža Pavla III prihitel v Rim. Tam si mu v razumnih besedah dal poročilo o uspehih svojega poslanstva, tako da mu niti na misel ni prišlo, da bi na tvoje mesto postavil koga drugega, ampak te je odposlal s še večjimi in obsežnejšimi pooblastili. Ko je namreč sklenil sklicati koncil, da bi odpravil zmote, je želel, da se s tabo sestanejo knezi iz vse Nemčije, da bi ti skrbno preiskal njihovo razpoloženje in ugotovil, kaj sodijo o koncilski konstituciji. Ko si to zadevo naglo in z največjim priznanjem opravil, si se vrnil v Rim; od tam si se napotil v Neapelj spet kot papežev odposlanec k cesarju. Naposled si se okrašen s škofovsko častjo svoje domovine vrnil domov, kjer uživaš v spoštljivem zatišju in kjer si najrajši odpočiješ v študiju svete književnosti, ki si jo vedno goreče ljubil. V tem očitno posnemaš svoje prednike, predvsem učenega moža, velikega govornika Petra Pavla Vergerija, po katerem si prevzel ime in krepost. Ta mož je bil najslavnejša zvezda svojega časa, vse kaj drugega kot poprečen okrasek; zablestel je na koncilu v Konstanci, ki je bil pred sto leti, bil je dober strokovnjak v vseh svobodnih znanostih, o čemer pričajo njegovi spisi, ki jih je mnogo objavil. Bil je zelo priljubljen pri škofih svojega časa, prav tako pa pri cesarju Sigismundu, pri katerem je tudi umrl, kot berem v poročilih učenjakov. Vse to so v resnici velike in neminljive stvari: toda ti si s svojo edinstveno krepostjo storil in dosegel ne samo, da ne potrebuješ nobenega priporočila svojih prednikov, temveč da so celo oni zaradi odličnih lepot tvojega značaja in tvoje učenosti danes pri nas še slavnejši.

Ker vem, kako iz srca so ti naklonjeni vsi, ki te poznajo (saj ni skoraj nikogar, ki te ne bi hotel — očaran od tolike hvale — spremljati z največjo blagohotnostjo in spoštovanjem), sem upal, da bom že s samim tem posvetilom svojih del lahko navezal nase ne toliko tebe, saj se že dolgo štejem med tvoje zaupne prijatelje, temveč vse svoje someščane, ki si jim ti tako zelo pri srcu. O koristnosti svojega dela in o avtorjevem priporočanju ne bom ničesar govoril, da ne bi, kot se temu reče, ob sončni svetlobi prižigal svetilke. Naj torej končam, še prej pa te prosim, boji prepričan, da ti ostajam in da sem ti vedno ostal iskreno vdan! Pozdravljen, čast in okras svoje domovine!

Za tem sledi drugo posvetilo, ki je napisano v verzih in naslovljeno na študente grške književnosti (*studiosis Graecarum literarum*). Posvetilo obsega 41 latinskih heksametrov, ki so v metričnem in vsakem drugem pogledu brezhibni; njihova dikcija in melodioznost spominja na Vergila:

*Humida nox magnum tenebris obduxerat orbem.
claraque fraterno splendebat lumine Phoebe...*

Posvetilo nam odpira lep vpogled v Divovo široko načitanost po klasični literaturi. Tako nas npr. začetek posvetila z naštevanjem različnih življenjskih idealov, za katerimi se pehajo ljudje, spominja na podobno tematiko Horacijeve posvetilne pesmi Mecenatu (*Maecenas atavis edite regibus*).

Iz verzov lahko jasno razberemo morda najbolj značilno potezo Divovega značaja: ambicioznost, željo po dosegi slave in nesmrtnosti, ki veje že tudi iz proznega posvetila Vergeriju. Ta želja mu je osnovni vzgon njegove prevajalske dejavnosti, pa tudi gonilna sila ustvarjalnosti pri drugih ljudeh. Očitno ne Divus ne ljudje Vergerijevega kroga svoje ambicioznosti niso prikrivali s hlinjeno skromnostjo ali ponižnostjo. Tudi v posvetilu škofu Vergeriju nas preseneča mesto, kjer Divus odkrito piše, da se je Vergerij hotel preseliti v Rim »podžgan od želje po večji slavi« (*maioris gloriae cupiditate incensus*): gre za tipičnega renesančnega cerkvenega kneza, ki mu je tuj starokrščanski ideal meniške ponižnosti in ki ne želi živeti v senci, ampak v ornatu in sijaju posvetnih časti.

Pesem je na nekaterih mestih nekoliko težje umljiva, ker je zastrta z raznimi aluzijami na mitološko in astronomsko učenost, je pa — kot rečeno — zanimiva za poznavanje Divovega značaja in za razumevanje osnovnih gibal, ki so ga vodila pri njegovem delu.⁹

Vlažna je noč vso širo zemljó v temò zagrnila,
Foibova sestra sijala je, v bratovi luči bleščeča.
Sam sem, potrť od skrbi, otopel od mnogih naporov,
Muz naveličan veselih in njega, ki vodi in vlada
žlahtnim človeškim podvigom duha, prelepega Foiba,
trudno telo raztezal na postelji, v sen zibajoči,
v srcu razmišljaj, zakaj si le-ta palačo postavlja,
drugi pobožen gradi bogovom svetišča, ki drzno
v silne oblake se pno, spet drugi z rokó darežljivo
revnim darila deli, ta ljubi učene poete,
oni pa s postom telesne moči si spodjeda, spet drugi
vajeti trde pobožnih obredov in vaj si nadevlje:
vsakdo po svoji stezi se vzpenja k olimpskim vrhom,
te nam doseči — edini je cilj vseh naših naporov.
To sem razmišljaj: Pa ti? Ne boš ničesar pokazal,
storil ničesar, kar pozni še vnuk bo hvalil in ljubil,
s čimer dobiš domovinsko pravico na zvezdnatem nebu?
Vtem ko razmišljaj sem to, z lenivimi krili bog spanja
skušal je žgočo mi skrb pregnati iz bolnega srca.
Vendar ni mogel z darovi mi svojimi prsi umiriti,
mojega jaza najžlahtnejši del se vztrajno je vzpenjal,
kvišku kipel, premagala ni ga dremavica sladka.
Tu se božanski Homer mi prikaže, vseh pevcev najvišji,
takšen kot bil je nekoč, ko strašne vojské je opeval,
s svojimi svetimi usti besede je te spregovoril:
»Kaj se vznemirjaš v skrbeh? Moč pameti svoje izrabi,
pusti počitek! Če res želiš si časti za nagrado,
dal ti bom vredne snovi, ki je vredna napornega dela:
stori, da ves me bo svet prebiral v latinskem jeziku!
S tem si zaslužiš nebo, zaslužiš si slavo veliko!«

⁹ Andreas Divus iz Kopra študentom grške književnosti!

To je dejal in odšel. Zaspanost je ude pustila,
um je bil bister in svež. Črnilo, papir in pisalo
brž sem zagrabil in pevca Homerja, kot sam je ukazal,
vsem vam enako razložil, mladeniči dragi in starci!
Spréjmite torej to moje darilo z naklonjenim srcem,
zraven še, kar Aristofan učeni je pisal, kar pel je
z glasom vznesenim Hesfod in kar je Teokrit opeval.
To si beríte in v svojem spominu me dolgo ljubite,
vam pa naj grške pesnitve, prelite v avzonske besede,
um okrasé, da ne bo izobražen le v eni modrosti!

Kajetan Gantar